

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Titkosított jelenidő

Kalands életem során a múlt század nyolcadik évtizedében mellékfoglalkozásként néhány évig színikritikus (is) voltam. Lelkesen elszánt igyekezetemben meglepően rövid idő alatt sikerült magam ellen hangolni a színházi szakma számos hangadó vezetőjét és a Magyar Szocialista Munkáspárt ilyen-olyan korifeusait.

Egy szerkesztőségi értekezleten Orbán László miniszter elvtárs (felesége az ötvenes években általános iskolai tanárom volt, egy alkalommal, talán 1972-ben, vele s férjével egymás mellett ültünk a Madách Színház első sorában: volt tanárnőm barátságosan, kedvesen emlékezett rám, a hajdan *rop-pant rosszcson*t nebulóra) egy Kazimir Károly által rendezett előadásról írott, általa gorombának és igaztalannak minősített színházi kritikámért tanúk előtt így torkolt le: *Tudja, maga, Szigethy elvtárs, mennyibe kerül nekünk a Kazimir elvtárs tehetsége?!*

Nem tudtam.

Két év múlva, valamikor 1975 tavaszán, délután, otthonomban csöngött a telefon. Szigorú női hang: *Szigethy elvtárs? Kapcsolom Aczél György miniszterelnök-helyettes elvtársat!*

Remegett kezemben a telefonkagyló.

Négy-öt percig szusszanás nélkül, folyamatosan, egyre inkább emelkedő hangfekvésben, mármár ordítva szidott a nagy hatalmú elvtárs, végül kritikusai tevékenységemet ellentmondást nem tűrve a fasiszta újságíráshoz hasonlította. Mivel Aczél elvtárs is bizonyos értelemben ember volt, kifulladt az indulatos kiabálásban, levegőt kellett vennie. Pílanatnyi csend, kihasználtam: *Értem... de miért kiabál Aczél elvtárs?*

Nem bátor voltam, csak riadt és őszinte.

Először és utoljára váltottam szót Aczél Györgygel, abban az órában ért véget (önként!) színikritikus-pályafutásom. „Visszavonultam” az egyetemre, maradtam évtizedekig tanulmányokat író irodalomtörténész és tanár. A színházi írásaimat egybegyűjtő, a Magvető Kiadó engem kedvelő igazgatója által 1976-ban megrendelt, kifizetett és elsüllyesztett, soha meg nem jelent, színikritikáimat rendszerező kötet címe: *Kritikus voltam*.

Lapozgatok, bele-beleolvasok a kezemben tartott, hatszázhatvan oldalas dokumentumgyűjteménybe:

ismerkedem titkosított múltammal. Folyamatos, oldalról oldalra haladó olvasásra nem, csak elmélyült „tanulmányozásra” alkalmas vaskos politikatörténeti kézikönyv: *Szigorúan titkos – Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982*, Bp., 2018.

Kort jellemző kulcsszó: *színházirányítás*.

Ring Orsolya és Imre Zoltán tudós igyekezettel egybegyűjtötték az 1970 és 1982 között keletkezett, számukra hozzáférhető *szigorúan bizalmas* színházi dokumentumokat. Sorjáznak a jegyzőkönyvek, levelek, iratok, kimutatások, leiratok, feliratok, jelentések, feljelentések... Városi tanács, megyei tanács, Művelődésügyi Minisztérium, Magyar Szocialista Munkáspárt Agitációs és Propaganda Bizottság – oda, vissza, oda, vissza. Megmaradt, levéltári papírtengerből kibogarázott, a múlt titkairól árulkodó betűtenger: az illetékes elvtársak művészekkel való gátlástalan packázásainak gyomorforogató tanúsítványai – *titkosított jelenidő*.

Kurcz György elvtárs, a Budapest Fővárosi Tanács VB Művelődésügyi Főosztálya főosztályvezető-helyettese 1972. január 16-án levelet írt dr. Malonyai Dezsőnek (Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztály), és őszinte aggodalmáról számolt be a főosztályvezetőnek. Elolvasta Csurka István *Szék, ágy, szauna* című színdarabját, amelyet a Thália Színház szándékozik bemutatni, és hát – elvtárs őszintén az elvtársnak! – a Csurka-darab bizony silány alkotás, kabarétréfa színvonalú, „szatírójában semmi eredeti felfedés nincs”, a nézőket a semmitmondás fogja felháborítani, hisz „kész sémákkal dolgozik, mind a szituációkat, mind a jellemeket tekintve”. Február 1-jén érkezik a válasz, a géppel írott tisztázaton nincs pecsét, az aláírás olvashatatlan. „Fenti levelére válaszolva értesítem, hogy abban foglalt értékeléssel teljesen egyetértünk, a mű eszmei anyagát azonban nem tartjuk olyannak, hogy a Thália Színházban történő bemutatása ellen kifogást emeljünk.”

Csurka István színdarabját a Thália Színház 1972. március 17-én mutatta be. A Kritika áprilisi számában írtam az előadásról kritikát. Írásom első bekezdésében elismeréssel szóltam a *drámaíró* Csurka Istvánról (ma is remekműnek tartom a *Ki lesz a bálánya?* című drámáját!), de a második be-

kezdésben leszögeztem: „Csurka István kitűnő író és kitűnő drámaíró, ha tehát most mégis azt kell mondanunk, hogy a Thália Színházban bemutatott új darabja, a *Szék, ágy, szauna* elrettentően rossz mű, akkor nem elegendő azt bizonygatni, hogy Csurka István ezúttal megszegte a drámaírás kötelező szabályait, s a drámaíró elemi kötelezettségeit sem tartotta be. Nem az a kérdés ugyanis, hogy rossz drámát írt-e Csurka István, sokkal inkább az, hogy mi lehetett az oka, hogy egy kitűnő drámaíró ennyire rossz drámát írt.”

Tudtom nélkül tehát azonos volt a véleményem az általam nem ismert kis hatalmú Kurcz György elvtárs korábbi értékelésével. „Egy jelentékeny író és egy színház művészi kollektívája úgy csinál, mintha komoly társadalmi változásokat sürgető, merész társadalmi szatírákat mutatna be, holott csak egy néha álmosító bohózatot szemlélhet a közönség.”

A vaskos dokumentumgyűjteményt olvasva majd fél évszázad múltán értettem meg: a Thália Színház következő bemutatóján miért jött oda hozzám dr. Malonyai Dezső (1960-ban a Vígszínház gazdasági igazgatója volt, akkor én a színház lelkes, színházi pályára készülő, „színháztanuló” díszítőmunkása), és miért gratulált a Csurka István darabjáról írott szigorú, de igazságos kritikámhoz. Vállve-regetéssel párosult kézfogását többen látták. Ma sem tudom: akik látták, mit gondoltak akkor rólam. És vajon mit gondolt Kurcz elvtárs, amikor elolvas-ta színibirálatomat? Nem biztos, de elképzelhető: Malonyai elvtárs bizalmas bértollnokának ítélt.

Kijárat nélküli labirintusban élünk.

Bögel József, a Kulturális Minisztérium Színházi Osztályának munkatársa – nem tudni, kinek a megbízásából, s az sem ismert: kinek a számára – feljegyzést készített *Fiatal drámaírók helyzete – 1980* címmel. Írásműve ma kacagtatóan szórakoztató ostobaság, de akkor írórsorsokat meghatározó, esetleg derékba törő elvtársi vélemény: „Általában jellemző rájuk az úgynevezett sebzett idealizmus, amely átárcsap egy olykor *ontológikus pesszimizmusba, neonaturalista* sötéten látásba és pepecselésbe. Máskor hiányérzetük vákuum-pszichózisba lendül át, s ilyenkor adottságokat (kor, fejlődési szakasz, belső és külső erők, összetevők) figyelmen kívül hagyva *gyökértelenségüket* hangsúlyozzák (Czakó, Bereményi, Nadas), átgondolatlan »*nagytakarításokat*« követelnek. Kár, hogy ezek az eszmei problémák sem külön-külön, sem az egész vonulat (generáció) vonatkozásban nem kerültek még bonckés alá.”

Tóth Dezső miniszterhelyettes 1980. június 9-én: „A rendezői koncepciótól, valamint a kívánt szövegmodosítás végrehajtásától, adott esetben a próbákön nyert impresszióktól *függően* az alábbi

művek bemutatását kívánjuk engedélyezni: Nadas Péter: *Takarítás...*”

Szikora János rendező 1979 őszén Győrben, a társulati ülés előtt megtekintette a *Takarítás* majd nem kész díszletét, a társulati ülés után a színház igazgatója közölte vele, hogy „a játszási engedélyt visszavonták, az elkészült díszletet felaprítják”. Hosszas huzavona, egyeztetés, idegromboló és megalázó egyezkedés után – „engedélyezés fel-ügyelettel” – 1980. november 14-én került végre színpadra Nadas Péter darabja.

Húzd meg, ereszd meg: *Itt a piros, hol a piros?*

Vajon Marton Endre 1973. március 14-én Simó miniszterhelyettes elvtársnak írott levele eljutott – Aczél elvtárs *baráti* továbbításával – Ádám Ottó kezébe? Marton Endre, a Nemzeti Színház igazgatója a főhatóságnál – fogalmazzunk finoman! – „bepanaszolja” a Madách Színház igazgatóját. „Az elmúlt hónapokban Ádám Ottó sorozatos barátságtalan lépései a Nemzeti Színházzal szemben egyre nőnek. Most levélben értesültem Bessenyei végső átigazo-lása után, hogy Bessenyeit mentsem fel a további Nemzeti Színház-i esetleges délelőtti munkái alól, mert az »Othello«-próbáit szeretné vele megkezde-ni. És ezért írom a levelet, az »Othello“-ért, mert úgy érzem, hogy Ádám Ottó most már a Nemzeti Szín-ház műsorpolitikáját is meg akarja fosztani egy olyan drámától, ami kimondottan Nemzeti Színház-i mű. Ez a mű nem kapcsolódhat, és nem kapcsoló-dik egyik színész személyéhez sem, tehát Besse-nyei nem lehet egyenlő az »Othello«-val. Ádám Ottó nem szimpatikus lépései a Nemzeti Színházzal szemben érthetetlenek. Most kénytelen vagyok Ön-höz fordulni, hogy ebben az ügyben egyrészt tudni szeretném véleményét, másrészt szeretném kérni komoly segítségét. Mert ha ezt a stílust óhajtja be-vezetni a Madách Színház igazgatója, akkor ennek már előre jelezhetem végeláthatatlan súlyos követ-kezményeit, ami én szerintem anarchiához fog ve-zetni, és rövid időn belül a »fogat fogért« szerintem nem kedvező kapcsolat fog uralkodni a színházak között.”

Marton Endre segítségkérése nem talált meg-hallgatásra, a Madách Színház Bessenyei Ferencsel a címszerepben 1973. szeptember 28-án bemutat-ta a Shakespeare-tragédiát.

Azon gondolkodom: mi történt, mi történhetett, ha Ádám Ottónak módja volt elolvasni Marton End-re levelét? Valahol, valamikor a két színházigazgató biztosan találkozott. Kezet fogtak? Egymás szemé-be néztek? Mosolyogtak? Mire gondolt a *győztes*, mire a *vesztes*?

Porladnak, törnek a gerincek a kijárat nélküli labirintusban.

Szántó Judit dramaturg és színikritikus 1979 végén terjedelmes írásban foglalja össze – nem tudni, kinek? nem tudni, miért? – az 1979 őszén bemutatott drámák kritikai visszhangját. Kiragadott részlet: „Az *Orfeusz alászáll* értékeléséhez Koltai Tamás Népszabadságbeli kritikája úgyszólván kötelező olvasmány. Williams tömény formájában mára valóban alig elviselhető, ám ehhez képest Ruszt József rendezése a maximumát hozta ki annak, ami Williamsból mára életképes. Még meggyőzőbb lett volna az eredmény – bár ezt csak egy-két kritikus merete leírni –, ha Ruttkai Éva ismételten nem bizonyítja be, hogy sajnos nem tud megújulni és nem tud alkotóan részt venni egy új szellemű produkcióban. Tragédiája paradox: világszínvonalú bulvárszínészről egy olyan országban, ahol a szalon szalonképtelenné vált. (Talán a Madáchban lenne leginkább a helyén.)”

A színházi kritikus joga és kötelessége még a népi demokráciának nevezett proletárdiktatúrában is, hogy a látott színházi előadásról saját, minden körülmények között vállalt önálló véleménye legyen. A tájékozott, sok nyelven olvasó Szántó Juditnak 1979 decemberében ez volt a véleménye Williams drámaíró életművéről és Ruttkai Éva színészi teljesítményéről. Lelke rajta. Ám *világszínvonalú bulvárszínésznő*nek minősíteni az évtizedek óta Arisztophanész-, Shakespeare-, Calderón-, Csehov-, Tolsztoj-, Osztrovszkij-, Bulgakov-, Shaw-, O'Neill-drámák főszerepeinek garmadáját sikerrel eljátszó Ruttkai Évát – jóindulatúan fogalmazok – irigység s rosszindulat szülte ostobaság!

Izgalmas kiállítás a Múcsarnokban: A *mai amerikai színház*. Ruttkai Éva és lánya társaságában bámmészokodom a megnyitón 1982. november 2-án. Mosolyogva hozzánk lejt Szántó Judit, és rajongva körüludvarolja Ruttkai Évát.

Vagy-vagy – mondotta volt egy dán filozófus. *Is-is* – mondják az irigy és rosszindulatú emberek.

A Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának feljegyzése dr. Simó Jenő miniszterhelyettesnek: észrevételek a főszerkesztői értekezlet anyagához – 1973. június 15. „Szélesen gyűrűző vita bontakozott ki egyidejűleg az Új Írás, a Kortárs és a Kritika hasábjain színházművészetünk problémáiról. Az indító lökést Brook-ék magyarországi vendégszereplése adta. Koltai Tamás, Sziládi János és Szigethy Gábor vetette fel élesen színházművészetünk néhány akut problémáját (műsorterv, színészképzés, rendezői munka stb.). A vitában sok érdekelt megszólalt, jórészt visszautasítva az elhangzott vádakot, de alig-alig hangzott el megnyugtató ellenvélemény. *Lezárn!*”

Újra elolvasom, tanulmányozom a sokértelmű utolsó mondatot. Tehát mindaz, amit írtunk, csak *vádak*, amelyeket vissza kell utasítani. Sajnálkozik a hivatalosság: *megnyugtató ellenvélemény* alig-alig hangzott el. A lap szélén kézzel írott megjegyzés: *Lezárn!* Vajon ki utasított kit? Melyik elvtársnak kellett alsónadrágig megizzadva beszámolnia Aczél elvtársnak: *Sajnos a vitát minden igyekezetünk ellenére nem tudtuk lezárn.*

A Kritika 1973. februári számában jelent meg *Színházművészetünk! Színházművészetünk?* című írásom. A Színházművészeti Szövetség márciusi közgyűlésén – a szakma és a rendszer szegénységi bizonyítványa! – reggeltől estig engem, illetve írásomat szapulták. Írásom volt a *gumicsont*: lelkesen mindenki azt rágta, így a színházi élet egyre súlyosbodó gondjairól nem kellett szót ejteni.

Jellemző: 1975. szeptember 30-án – amikor már csak nézőként jártam színházba – a Színházművészeti Főosztály értékelő jelentést készít a magyar színikritika helyzetéről, s többek írása mellett még mindig az én két és fél évvel korábban írott cikemet idézi hosszan mint a kritikusi megátalkodottság egyik díszpéldányát.

Negyvenhárom év elmúltával most végre megtudtam, hogy mit gondoltak rólam az elvtársak. „Szigethy alternatívái mögött történetiellen szemlélet húzódik.” Próbálok kitalálni: mi húzóthatott meg az alternatíváim előtt.

„Szigethy általánosságban fogalmaz, ám »konceptiója« nagyon is nyilvánvaló, amikor – félreértétketlenül az állami irányítást okolva – arról ír...”

Igen, kedves névtelen aktakukac elvtárs, 1973-ban arról írtam, hogy „nincs senki, aki vállalná az új igazgatók kinevezésének ódiomát, a régi igazgatók hatalmának megnyirbálását, az új társulatszervezés gondjait és felelősségét”. E most nyilvánosságra került dokumentumgyűjteményt olvasva már egyértelmű számomra, miért tettek két évre lakatot a szájamra 1976-ban. „Szigethy általánosságokban fogalmazott, a színházművészetünk helyzetének objektív elemzése helyett szélsőségesen szubjektív »ítélkezésre« ragadtatta magát.”

Lapozgatom, itt-ott beleolvasok a vaskos, „tanulmányozásra” szánt dokumentumgyűjteménybe. Kivel is volt az írók közül ebben az időben az elvtársaknak, az „ideológiai mindentudás megszállottjainak” (Bibó István) gondja-baja? Kiktől *féltek* a hatalomba magukat bebetonozó himpellérek? Mely drámák bemutatását előzte meg hosszan tartó vizsgálat, tárgyalás, szöveg- és próbaellenőrzés, tiltás? Mely bemutatókat követett botrányos beavatkozás: átrendezés, előadásszám-korlátozás, betiltás? Csak kiragadott példák: Bulgakov: *Álszentek összeeskü-*

vése, Csurka István: *Döglött aknák*, Illyés Gyula: *A különcc*, Örkény István – Nemeskürty István: *Rekviem egy hadseregért*, Weöres Sándor: *A kétféjú fenékvad*, Szabó Magda: *Az a szép fényes nap...*

A kor színházirányításának jelszavai: „engedélyezés a rendezői koncepció bekérésével”, „eltanácsolt”, „utólagos helytelenítés”, „visszavont”, „engedélyezés felügyelettel”, „egy stúdióbemutatóra redukált”, „tiltás”. Áruklódó kifejezések: így működött a színházirányítás a szocialista demokráciában! Néhányan ebbe belehaltak. Sokan tudomásul vették, eltört a gerincük. Így vagy úgy nagyon sokan próbálkoztak úgyesen túlélni a kort, amelyben élniük, élnünk adatott.

Vaskos dokumentumgyűjteményt lapozgatok, hol itt, hol ott beleolvasok. Sok száz szereplő: színészek, rendezők, kritikusok, írók... Kortársaim: barátaim, ismerőseim, ellenségeim...

A színházban, a színházért élő Ruttkai Éva, Paál István, Áts János – halott barátaimra gondolok. Ők már nem ismerhetik meg az életükben *titkosított jelenidejüket*.

Öregember vagyok: éltem és emlékezem. A nálam jóval fiatalabbak – ez a dolguk – kíváncsiak: *kutatják* a múlt időt.

Amire emlékszem: leírom.

Ring Orsolya és Imre Zoltán papírtengerekben bűvárkodva, a jövő számára dokumentumkötetekbe rendszerezve mentik meg a múlt törmelékeit. *Szigorúan titkos – Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982*. Múltunkról mesélő, időt álló kézikönyv – aki kézbe veszi és elolvassa, azt ezek a 2018-ban nyilvánosságra került szigorúan titkos iratok szembesítik a keserű ténnyel: valamennyiünknek, akik akkor éltünk, volt, lehetett *titkosított jelenideje*.

BOZÓK FERENC

Fecskék és magyar költők

A fecskék, ezek a kis fekete szmokingos, fehér inges fürge muzsikuskok végigcsivitelik és röpdösik az egész magyar nyelven írott lírát szinte a kezdetektől, Balassitól napjainkig. Balassinak kedvelt napszakja volt a hajnal és a reggel, hisz „hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek”, és lenyűgözte a fecskedal: „Mikor hallom az fecskéknek reggel éneklését / Felindítom ottan azzal szívemnek szerelmét.” A fecske a népi emlékezetben bizonyos virágokhoz hasonlóan (hóvirág, ibolya) a megújulás, a tavasz hírnöke. Ezt képi meg Móra Ferenc a *Fecskéhívogató* című versében: „Villásfarkú fecskemadár / jaj de régen várunk! / Kis ibolya, szép hóvirág / kinyílt már nálunk!” Erre utal az is, hogy „első fecskének” nevezzük azt, aki valahová a többieknél korábban érkezik meg. Virág Benedek Phaedrus nyomán írott, *Fecske és veréb* című versében a fészekhágyó és vándorszívű fecskék, valamint a rabló, áttelelő, fészket elfoglaló verebek jól ismert örök harcát írja meg. A versben a fecskék mellett a verebeknek is megvannak a maguk érvei, erényei. Az eresz (és a ház) gazdája azt veti a fecskék szemére, hogy elhagyva hazájukat és otthonukat, az ádáz telet itthon hősiesen viselni kénytelen aszketikus, egyszerű, puritán, szürke verebek megérdemlik a gazdátlanlanná vált ereszalja-fészkeket. Így válhat a

szürke kis veréb a mostoha körülmények közötti helytállás, az itthon maradás jelképévé, a fecske pedig a honfiúi hűtlenség madarává. Kányádi Sándor a *Madármarasztaló* című versében elszorodik a költőzni készülő, szedelőzködő madarak látványától, *Zsörtőlődő* című versében pedig az áttelelő verebek a „nyaraló” fecskéket irigylük, és a nyarat várják. „Veréb! Elment az eszed? / A hóésés betemet” – írja Nemes Nagy Ágnes a *Hóésésben* című versében. A ma már teljesen elfeledett Dienes Lajos (1816–1874) szintén a „hazafiatlanságot” veti a fecskék szemére: „Frakkos farka ollyast mutat / Mintha az lenne jelleme / Hogy nincsen honfi szelleme / Honához mégis mostoha / Nem volt hű gyermeke soha” (*A fecske*).

Madách Imre *A fecskéről* című versében viszont nem a fecske hűtlen a házhoz, hanem a ház korábbi ember gazdája: „Fű nő küszöbén, bersokadt fedelére / A galamb nem ül már, kerte dudvát terem; / Minden elkerüli az átkozott házat, / Minden odahagyja, csak a kis fecske nem.” A fecskék elvándorolnak kedvezőbb éghajlatot és körülményeket keresve, de „fel-feldobott kőként” újra hazatalálnak, a hazai eresz alá. Benedek Elek vendégszerető házigazdaként boldog szívvel invitálja háza eresze alá a messziről érkezett kis tollas jövevényeket két